

OBUJANJE ČEBELARSKE TRADICIJE

REVIVAL OF BEEKEEPING TRADITION

Kristina Dolinar Paulič

Biotehniška šola Maribor, Slovenija
Kristina.dolinar-paulic@guest.arnes.si

Povzetek

Čebelnjak - ali starinski poimenovanji zanj čebelnik ali uljnjak – je ime za posebno gospodarsko stavbo, v kateri so nameščeni čebelji panji in shranjene druge čebelarske potrebščine. Čebelnjak je slovenska posebnost. Po Sloveniji sameva kar nekaj starih čebelnjakov, ki so bili nekoč v lasti pomembnih čebelarjev. Lastniki nimajo denarja, časa in volje za obnovo, zato klavrno propadajo.

Konstrukcija čebelnjaka je enostavna, zgradi jo lahko tudi nekvalificiran tesar iz materiala, ki mu je dosegljiv. S čebelnjakom lahko čebelar udejani svojo osebno izraznost, tudi umetniško. Streha z velikim napuščem omogoča idealne razmere za poslikavo panjskih končnic. Kranjski čebelnjak in njegove posebnosti bi morali ohranjati, upoštevati pa bi jih morali tudi bodoči graditelji bivališč za naše čebele.

Ključne besede: čebelnjak, čebele, arhitektura, naravna in kulturna dediščina

Abstract

Beehive - in the old Slovenian terminology čebelnik or uljnjak - is the name of special economic building in which they are installed beehives and other apiculture stored supplies. Beehive is a Slovenian specialty. In Slovenia deserted some old apiaries which were formerly owned by major beekeepers. Owners do not have the money, time and will for renewal, so they are failing miserably.

Beehive structure is simple, also a simple carpenter can build it with achievable and local materials. In the beehive beekeeper can realized his personal storie, even artistic. Roof with a large overhang provides ideal conditions for painting beehive panels. Slovenian beehive and its special features must be maintaned, the future builders should consider them.

Keywords: beehive, bees, architecture, natural and cultural heritage

1 ČEBELARSTVO NA SLOVENSKEM

1.1 Začetki panjskega čebelarjenja v naših krajih

Nekateri čebelarski zgodovinopisci so bili prepričani, da so naši predniki tako kot drugi doseljenci v alpski svet, prevzeli panj in panjsko čebelarjenje od Ilirov, Keltov in Romanov. Poznejša odkritja dokazujejo, da se je pri nas panjsko čebelarjenje razvilo iz gozdnega. Gozdni čebelar je kmalu spoznal, da bi bilo prikladneje čebelariti v bližini stalnega bivališča, doma. Domislil si je, da bi izdolbeno drevo v gozdu posekal, ustrezno obdelal in skupaj s

čebelami prenesel v bližino svojega doma. Še bolj se je potrudil, ko je spoznal, da se tako prenesene čebele ne vračajo v gozd, ampak se dobro počutijo v novem okolju. Kasneje je začel dolbsti korita kar doma. Ležeča korita so nato zlagali v skladnico. Tak ležeč panj ali ulj se je udomačil predvsem v alpskem svetu. V predelih, ki segajo v panonsko nižavje, se je bolj uveljavil panj, spleten iz šibja, slame, ločja in podobnega. (Javornik 1982)

1.2 Kranjski panj ali kranjič

Razvijajoče se žagarstvo je ponudilo čebelarjem ustrežnejše deske za izdelavo panjev, kot so bila drevesna debla. Tako so nastale truge ali kasneje poimenovani kranjski panji oz. kranjiči. Njihova velikost se je sčasoma spreminjala. Kot zanimivost kranjiča velja omeniti slikanje panjskih končnic. To se je zlasti razširilo na Gorenjskem in doseglo svoj višek v sredini 19. stoletja. Panjske končnice so biser slovenske kulturne dediščine. (Javornik 1982) Panje so poslikavali zato, da si je lahko čebelar lažje zapomnil značilnosti čebelje družine, čebele pa se lažje vračale vedno v isti panj. Najstarejša poslikana panjska končnica z motivom Marije, ki v naročju drži Jezusa, nosi letnico 1758. V prvem obdobju so se na panjskih končnicah pojavljali nabožni motivi, kasneje pa so se vedno bolj uveljavljale podobe iz življenja kmetov in obrtnikov. (Zdešar 2008)

Slika 1: Panjske končnice.

Vir: http://img.rtvsl.si/upload/2014/09/05/65139713_9_show.jpg

1.3 Slovenski čebelnjaki

Za čebelnjake, ki so jih ponekod poimenovali ulnjaki, ne moremo trditi, da so tipična slovenska posebnost. Poznajo jih tudi nekateri drugi narodi v srednji Evropi in celo v Sredozemlju. Naša posebnost pa je posebna oblika čebelnjaka z imenom kranjski, ki je nastal v zadnjih stoletjih na ozemlju nekdanje dežele Kranjske in se po zunanosti dobro loči od drugih. Panji se v njem zlagajo v skladnice, da so njihova pročelja lepo vidna v celoti. Če so poslikana, se zdi opazovalcu prednja stran kakor nekakšna galerija na prostem. Druga značilnost, ki pade v oči, je streha. Ta je dvokapna, s slemenom, ki teče vzporedno s pročeljem panja in običajno v isti vertikali. Zadnji del strehe je daljši in položnejši, prednji pa krajši, višji, strmejši in predstavlja napušč. Sega kakšen meter preko prednje stene panjev. Ta del strehe se zdi kot pretirano velika gmota, vendar je ravno v njeni izvedbi poseben čar, ima pa seveda tudi svoj praktičen pomen. Poleti varuje panje in čebele na panjskih bradah pred dežjem in poletno sončno pripeko, pozimi pa pred snegom in vetrom. Pod napuščem je praznina zapolnjena z deskami v obliki elegantnega loka, ki usmerja s paše vračajoče se čebele k panjem. Na tem mestu je bil pogosto kakšen poučen lesorez ali napis. Morda je od vseh najbolj znan latinski citat na čebelnjaku pokojnega frančiškanskega brata in zapisovalca o čebelah Donata Juga, ki stoji še danes obnovljen v samostanskem vrtu na Brezjah, in se glasi:

»Si sapis – sis apis« (*Če si pameten, bodi kot čebela*)

Gorenci so ta napis prevedli malo po svoje in nastal je napis »Po bučelah se vižej!«

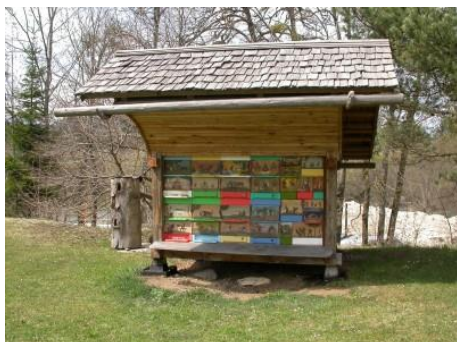

Slika 2: Čebelnjak na Brezjah.

Vir: <http://www.marija.si/media/storage/news/2015/12/07/manj%C5%A1e001.JPG>

Tik ob čebelnjaku je pogosto popolnoma samostojno stal panj, ki je na zunaj upodabljal kakšnega človeka, najpogosteje vojaka ali pokonci stoječega medveda (imenovan tudi soh), v njegovi notranjosti pa je bil izdolben prostor za čebeljo družino.

Značilna sestavina slovenskega čebelnjaka je tudi velika naletna deska pod spodnjo vrsto panjev. Nanjo se usedejo utrujene čebele. Ker je nagnjena proti soncu, se na njej zlasti spomladi spočijejo in nekoliko ogrejejo, preden odleti vsaka v svoj dom.

Slika 3: Leseni kip s panjem ob čebelnjaku.

Vir: <http://ljubiteljskocebelarstvo.mojforum.si/ljubiteljskocebelarstvo-post-724.html>

Pri nekaterih novejših čebelnjakih je lahko del objekta brez panjev. Ta del imenujemo tudi čebelarska kamrica ali izba – tu čebelar občasno toči med, shranjuje orodje, počiva ali pa se družijo s prijatelji.

Nekdaj je bila nepogrešljiva sestavina vsakega čebelnjaka tudi klopca pred čebelnjakom. (Šivic Franc)

1.4 Kam postavimo čebelnjak

»Preden postavljamo čebelnjak premislimo dobro, kako ga bomo zgradili, da bo praktičen, in kam ga bomo postavili. Ako postavljamo majhen čebelnjak, mislimo na to, kako bi ga pozneje mogli povečati. Preskrbimo si načrt in zapišemo si mere. V katero smer je čebelnjak obrnjen je postranskega pomena. Stati pa ne sme kje v senci, kjer ga redkokdaj obsije sonce. Slabo je tudi, ako je izpostavljen vetrovom, zlasti pa prepihu. Tudi ne postavljamo čebelnjaka blizu večjih vod, sicer jih mnogo potone. Tudi ni dobro, ako stoje okrog čebelnjaka visoka drevesa, ker roji, zlasti drujci, kaj radi sedajo v vrh najvišjih dreves. Pač pa je ugodno, da ako raste okrog čebelnjaka pritlično sadno drevje ali grmičevje. Čebelnjak mora stati na suhem. Ne pustimo, da prostor pred čebelnjakom prerašča plevel, ampak ga čistimo. Čebele, ki popadajo pred čebelnjakom na tla, se iz trave in plevela težko dvignejo.

Preden postavljamo čebelnjak, pomislimo ali razpolagamo s prostorom za trčanje, ako hočemo trčati v čebelnjaku, drugače si pa moramo prostor prigraditi.« (Žnideršič 1925)

Tudi Janša omenja izogibanje visokim drevesom, da roj ne pobegne nanje. O »kraju za čebele« postavlja tak vrstni red:

- bogata paša
- sončna lega
- zatišje, ne ob vodah
- mir
- možnost prevoza.

Postavitev čebelnjaka na izpostavljeno mesto je bahaška, posebej zaradi značilne oblike in pisanih panjskih končnic, ki izstopajo kot arhitektura. Čebelnjak je poudarjen prostor. Poudarjata ga oblika, postavitev, izstopajoči poudarek in vertikala. Vsi drugi objekti kmečkega gospodarstva so podrejeni okolju.

Detajl čebelnjakovega okolja je še napajalnik za vodo: na Krasu so napajalniki kamniti, okrogli, drugod seveda leseni. Gre za leseno desko, v katero je izdolbena vzdolžna zareza, po kateri teče voda. Ta zareza naj bo čim daljša, taka pa ne more biti deska, saj bi bila ob čebelnjaku preveč nerodna in v napoto. Zato so zareze v cikcakasti obliki, po njih pa teče voda, s katero se napajajo čebele. Najboljša za napajanje je kapnica, ki se steka s strehe in jo do napajalnika speljemo po lesenem žlebu, ki ne sme imeti stika s kako kovino. (Juvanec 2010).

11 člen čebelarskega kodeksa Čebelarske zveze Slovenije navaja:

»Čebelarji bomo čebelnjake postavljali s posebno pozornostjo do sosedov in drugih dejavnosti. Če pa je čebelnjak postavljen tako, da čebele ovirajo javni promet ali nadlegujejo sosede, je čebelar dolžan to preprečiti z ukrepi, ki preusmerijo izlet čebel. V ta namen lahko postavi dovolj visoko ograjo, zasadi živo mejo ali zasadi sadna ali druga drevesa ter tako preusmeri let čebel. «

1.5 Kako prijavimo čebelnjak

Označevanje čebelnjakov in stojišč in način vodenja centralnega registra čebelnjakov ureja Pravilnik o označevanju čebelnjakov in stojišč. Vsi čebelnjaki in stojišča morajo biti označeni in registrirani, da se lahko kadarkoli ugotovi njihova istovetnost zaradi zaščite kranjske čebele kot avtohtone pasme čebel, varovanja zdravja čebel, zagotavljanja varne hrane, zagotavljanja porekla slovenskega medu in drugih čebeljih pridelkov, spremljanja številčnega stanja čebeljih družin, finančnih ukrepov in nadzora v prometu, selekcije, vodenja rodovniških knjig, kontrole proizvodnje in drugih namenov. Vsi čebelnjaki morajo biti trajno označeni z registrsko oznako čebelnjaka. Za pravilno in pravočasno označitev čebelnjaka in posredovanje podatkov v register čebelnjakov je odgovoren čebelar. Čebelarski pregledniki, ki delujejo v okviru izvajanja potrjenega rejskega programa za kranjsko čebelo in javne svetovalne službe v čebelarstvu, ter izvajalci javne službe na področju spremljanja zdravstvenega stanja in zdravljenja čebel nudijo pomoč in svetovanje pri označitvi čebelnjaka, ter sporočanju podatkov v register čebelnjakov. Čebelar mora čebelnjak označiti z registrsko oznako čebelnjaka na vidnem mestu, najpozneje v sedmih dneh po prejemu registrske oznake čebelnjaka. Čebelje družine se sme premikati samo iz označenih čebelnjakov.

2. MATERIALI IN METODE DE LA

Na družinski kmetiji na Rdečem bregu na Pohorju smo se odločili, da obnovimo stari čebelnjak. Zgrajen je bil leta 1971 na temeljih stare »pajštve«. Deloval je do leta 1986. Nato

je čebelnjak zaradi smrti čebelarja sameval. Ker je bil z ene strani zasut z zemljo, je les sčasoma preperel. Pokrit je bil z salonitno kritino, ki je bila dotrajana, saj je na enem delu že zamakalo. Propadli so tudi žlebovi. V notranjosti so se naselile kune, sršeni in mravlje. V čebelnjaku je bila še stara omara, stare satne osnove, leseni žebliji in drugo. Po temeljitim čiščenju smo se lotili njegove obnove.

Slika 4: Stari čebelnjak spredaj.
Vir: Lastna fotografija.

Slika 5: Stari čebelnjak s strani.
Vir: Lastna fotografija.

Opravili smo izkop na zgornji strani čebelnjaka, ki je bil zasut z zemljo. Prednji in zadnji del pa utrdili z betonskimi temelji. Leseni konstrukcijski deli so ostali.

Slika 6: Utrditev betonskih temeljev.
Vir: Lastna fotografija.

Slika 4: Menjava strešne kritine in desk.
Vir: Lastna fotografija.

Odstranili smo preperle deske in jih zamenjali z novimi. Uporabili smo les duglazije, ki ima lep rdečkast odtenek in daje čebelnjaku še bolj markanten videz. Mojster je menjaje vstavljajal svetlo rjavno desko in bolj rdečkasto.

Prekrili smo ga s pločevino, to pa zato, ker ima streha premajhen naklon, in bi, če bi ga prekrili z opeko, zamakalo. Stropa zaenkrat še nismo izdelali.

Nova vrata smo namestili na isto mesto, kot so bila nekoč stara. Obe okni sta ostali enaki, eno od njih se je zapiralo z leseno lino. Drugo okno je bilo pred obnovo poškodovano, zato smo vgradili enako velikega novega. Na sprednji del čebelnjaka pa smo namestili naletno desko.

Po končani obnovi smo v čebelnjak namestili še panje s čebelami. Izbrali smo srednje in velike Kirarjeve panje. Čebelnjak smo prijaviili.

3. REZULTATI

Slika 7: Prvi roj čebel v čebelnjaku.
Vir: Lastna fotografija.

Slika 8: Čebelnjak s panji.
Vir: Lastna fotografija.

V spodnji tabeli je prikazana cena materiala, ki smo ga uporabili za obnovo čebelnjaka.

Tabela 1: Materialni stroški.

Material	Cena (eur)
Les (duglazija)	500
Streha	820
Zaščitno sredstvo	60
Vrata	80
Okno	150
Panji s čebelami	1760
Skupaj	3370

4. RAZPRAVA

Čebelnjak je arhitekturni objekt, toda s tako posebnimi, temeljnimi in ključnimi elementi, da je arhitektura šele posledica vsega tega. Najprej je v ospredju zamisel, humanost, tehnična izvedba, pa tudi ekonomika, potem pa skladnost tako delovanja kot združb, skladnost narave, estetike in kulture. (Juvanec 2010)

Albert Einstein je izjavil, da bo nekaj let za čebelami izumrlo tudi človeštvo. Še zanimivejša in tudi starejši je misel Williama Shakespearja:

So work the Honey Bees.

Creatures that by a rule in nature, teach

The art of order to a peopled kingdom.

(Prevod: Tako delujejo čebele. Bitja, ki po naravnih zakonih kažejo človeštvu oblike reda.)

Čebelnjak je stavba, v kateri prebivajo čebelje družine, ki jih oskrbuje človek. Pri tem nista najpomembnejša ne zgradba ne človek, temveč odnos med čebelo in čebelarjem. Čebelnjak mora slediti čebelam pri njihovem urejanju prostora. Imeti tudi prostor, v katerem čebelar dela. Čebelnjak je vernakularna arhitektura. To je enostavna arhitektura, ki se je prenašala iz roda v rod. Konstrukcija čebelnjaka sledi štirim načelom: uporabnost, čim manj materiala, preprosta konstrukcija, skladnost (Juvanec 2010).

Kako udejaniti ta načela? Ali lahko brez večjih stroškov ohranimo dediščino naših prednikov? Včasih se zdi začetni korak sprva nemogoč, toda z obilo volje, truda in dela je mogoče doseči zastavljeni cilj.

Z obnovo čebelnjaka smo želeli na kmetiji ponovno obuditi čebelarstvo in se čim bolj približati čebeljim in čebelarjevim potrebam, pri tem pa tudi ohraniti prvotno podobo čebelnjaka. Sledili smo arhitekturnim smernicam slovenskega čebelnjaka, značilnega za

kranjsko in koroško pokrajino. Leseni deli čebelnjaka in kritina so bili v dokaj slabem stanju, zato smo se odločili, da jih zamenjamo. Smo pa ohranili lesene konstrukcijske dele. Nekateri za konstrukcijske dele bolj priporočajo hrastov les, ki je čvrst, njegova življenjska doba pa daljša. Konstrukcija našega čebelnjaka je iz smrekovega in kostanjevega lesa. Ocenili smo, da bo zadoščala za enostaven lesen objekt.

Stene čebelnjaka so iz lesa duglazije. Njen les je zelo prikladen za obdelovanje in zato prikladen za različne vgradnje in tudi lep je. Še posebej pa je pomembno, da izberemo zdrav les. (Juvanec 2010) Zelena duglazija je ena najpogostejših tujerodnih vrst, ki se je vnašala v naše gozdove. Eden prvih nasadov zelene duglazije pri nas je na Rdečem bregu na Pohorju na nadmorski višini 800 metrov, kjer so jo sadili že leta 1889. Njen les je zelo kakovosten, težak, elastičen in močan, gostota pa večja kot pri večini iglavcev. Duglazjin les je tudi bolj odporen na sneg in kvalitetnejši od smrekovega, po vzdržljivosti in odpornosti pa je nekoliko slabši od našega macesnovega lesa. (Prah, 2016)

Premazi, ki ščitijo in obarvajo les, morajo biti hkrati učinkoviti in prijazni do čebel. (Juvanec 2010). Mi smo naš čebelnjak zaščitili s parafinskim oljem.

Za streho smo zaradi malega naklona izbrali pločevinasto kritino, ki je sicer dolgotrajna in vzdržljiva ter odporna proti vetru, snegu, jo pa nekateri čebelarji ne priporočajo. Kritina sodobnega čebelnjaka naj bi bila usklajena s tisto s sosednjih poslopij in zgradb. (Forum ljubiteljsko čebelarstvo) Izbrali smo podobno barvo kritine, kot je kritina na stavbah pokritih z opečno kritino. Enaka pločevinasta kritina kot na čebelnjaku je tudi na manjšem lesenem prizidku pri hiši.

Prvotni čebelnjak je imel predviden še prostor za čebelarja. Mi smo oba prostora združili v enega in postavili panje skozi celotno širino čebelnjaka. Panji bodo v čebelnjak postavljeni v dveh vrstah. Prostor za panje v velikosti 280 x 630 centimetrov bo v prihodnje namenjen shranjevanju opreme za čebelarja in delo v čebelnjaku.

Zaradi združitve dveh prostorov je čebelnjak ostal brez prednjega malega okna, ostalo pa je okno na zadnji in lina na stranski steni čebelnjaka.

Odločili smo se, da bomo čebelarili v Kirarjevih panjih. Franc Kirar je bil za časa življenja največji čebelar na Štajerskem. Čebelaril je predvsem v pohorskih gozdovih, kjer se občasno pojavlja »cementni med«, to je med iz mane, ki že po nekaj dneh v satju kristalizira in ga je zato nemogoče točiti. Kirarju se je zdelo škoda, da bi dragoceni dar narave šel po zlu, zato je oblikoval poseben panj. V njem so v mediščnem delu satnice na pločevini. Po končani paši je ometel čebele in s satov postrgal medeno satje do kovinske osnove, ga pretočil in tako ločil vosek od medu. (Juvanec 2010)

Da smo lahko čebelnjak registrirali, smo morali izpolniti obrazec za vpis v register. Tega smo nato poslali na Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano, na Upravo za varno hrano, veterinarstvo in varstvo rastlin, na sektor za identifikacijo in registracijo ter informacijske sisteme.

Pri nakupu panja s čebelami je veterinarica opravila veterinarski pregled panjev. Nacionalni veterinarski inštitut je izdal potrdilo, da za območje, kjer se nahaja, ne velja prepoved prometa zaradi pojava hude gnilobe čebelje zalege, niti ni postavljen sum bolezni.

Veliko se še moramo naučiti o čebelah in čebelarjenju. Dokončati moramo čebelnjak tako, da bo kar najbolj ustrezal potrebam čebelarja. Pred njega moramo postaviti leseno klopco in ob njega namestiti lesenega medveda s panjem. Izbrati moramo primeren napis in porisati panjske končnice vseh panjev. Delo v našem čebelnjaku se je z obnovo šele začelo.

Spreminjajo se časi, spreminja se življenjski stil, spreminjamo se ljudje, a čebele ostajajo vedno enake. Prav je da ohranimo tradicijo čebelarjenja in ohranjamo naravno dediščino naših

prednikov. Od njih se lahko veliko naučimo, njihova delavnost je že od nekdaj naš atribut. (Juvanec 2010)

S čebelnjakom moramo tako tujcem kot zanamcem s ponosom pokazati visoko kulturo. Kot slovensko kulturno dediščino pa ga moramo najprej spoznati, spoštovati in ga ohranjati.

Predstavitev čebelnjakov v Sloveniji in svetu ni pomembna zgolj za čebelarje in čebelarjenje kot gospodarsko panogo, ampak tudi za druge dejavnosti, predvsem za turizem najvišjega razreda. Ta bi moral spodbujati gospodarske dosežke s kulturnim turizmom, s posebno vrsto zdravstvenega turizma, z izobraževanjem in razširjanjem znanja o čebelarstvu v Sloveniji, v končno pa tudi z visokimi ekonomskimi dosežki. (Juvanec 2014)

5 LITERATURA IN VIRI

1. Zdešar P. Slovensko čebelarstvo v tretje tisočletje (Franc Šivic: Čebelarska kulturna dediščina). Lukovica: Čebelarska zveza Slovenije 2008. str. 393–402
2. Javornik F. Čebelarstvo. ČZP Kmečki glas. Ljubljana 1982. str.
3. Žnideršič A. Naš panj. Samozaložba. Ljubljana 1925. str.
4. Juvanec B. Slovenski čebelnjak. Čebelarska zveza Slovenije. Ljubljana 2010 str. 9–106
5. Forum Ljubiteljsko čebelarstvo. Dostopno na <http://ljubiteljskocebelarstvo.mojforum.si/ljubiteljskocebelarstvo-post-724.html> (Citirano 20.5.2016)
6. Pravilnik o označevanju čebelnjakov in stojišč. Uradni list RS št. 117/2008
7. Prah J. Duglazija. Kmetovalec. Marec 2016. str. 14
8. Juvanec B. Pravi slovenski čebelnjak. Slovenski čebelar 10/2014. letnik CXVI. str. 316–318.